

Юлія ЮСИП–ЯКИМОВИЧ
Оксана ТИМКО–ДІТКО

МОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: В.В. НІМЧУК ДО ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАПРЯМКУ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇЇ ГЕНЕЗИ ТА ІСТОРІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (50)

УДК 80(092)Німчук:811.161.2'272:811.161.2(09)

DOI:10.24144/2663-6840/2023.2(50).500–507

Юсип-Якимович Ю., Тимко-Дітко О. Мова Української держави: В.В. Німчук до проблеми періодизації розвитку української мови як напрямку дослідження її генези та історії; кількість бібліографічних джерел – 19; мова українська.

Анотація. Широкий філологічний кругозір В.В. Німчука охоплює палеославістику, історію української мови, слов'янську ономастику, глотогенез, історію українського мовознавства, проблеми українського правопису, українське джерелознавство та археографію. Науковий доробок праць ученого складає понад 500 найменувань. До проблематики, пов'язаною з якою займався вчений, належить і найзлогободенніша тема сучасності в Україні – проблема періодизації української мови, актуальність якої зростає, особливо зараз під час російсько-української війни, коли українська мова є символом нашої незалежності, нашої ідентичності, адже в цій проблемі переплітаються суто мовознавча тематика з суспільною, пов'язаною з прагненням народу знати об'єктивну правду про себе, щоб утвердити свою самобутність, право на власну незалежну державу, довести світові (пра)давність українського етносу. У статті поданий огляд витоків проблеми періодизації розвитку української мови умовно за 2-ма періодами: 1) від XIX століття до 90-х років XX ст.; 2) після проголошення Незалежності Української держави. Погляди В.В. Німчука викладені відповідно в 2 періоди, коли проблема періодизації української мови після проголошення Незалежності України (1991) постала з новою силою. До неї долучилися Ю. Карпенко (1993) О. Горбач (1993), Ю.Шевельов (1994), Й. Дзендзелівський (1995) та ін. Академік В.В. Німчук не залишався осторонь. Учений вважав періодизацію за напрямок дослідження генези та історії української мови. У статті «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови» мовознавець піддає ґрунтовному, вичерпному критичному аналізу гіпотези попередників, підкріплює свої аргументи конкретними прикладами з писемних пам'яток та говорів української мови, наводить періодизації інших мовознавців (Ю. Карпенка, О. Горбача, Ю. Шевельова). Для відкритої дискусії пропонує свою періодизацію історії української мови як лінгвальної системи.

Ключові слова: В. Німчук, періодизації української мови, лінгвісторія, глотогенез, концепції, етнічна свідомість, етнічна мова, аналіз, відкрита дискусія.

Постановка проблеми. Відзначаючи дев'яностолітній ювілей академіка В.В. Німчука, слід зазначити, що за життя ім'я ученого було добре відоме не тільки серед славистів України, а й далеко за її межами. Енциклопедична ерудиція В.В. Німчука охоплює палеославістику, історію української мови, слов'янську ономастику, глотогенез, історію українського мовознавства, проблеми українського правопису, українське джерелознавство та археографію. Науковий доробок праць ученого складає понад 500 найменувань. «Перелік об'єктів дослідницької уваги В.В. Німчука як історика мови, – за підрахунком П. Гриценка, – вражає: пам'ятки різних епох, неоднакових стилів і жанрів, писемних традицій!». Добре відомі пам'ятки української мови, які В.В. Німчук підготував до друку. Це зокрема «Лексикон» Памва Беринди (1961), публікація, яка започаткувала відому серію «Пам'ятки української мови». До IX-го Міжнародного з'їзду славистів у 1983 році В.В. Німчук факсимільним способом перевидав глаголичну пам'ятку «Київські глаголичні листки», транслітерувавши текст кирилицею та латиницею, подавши детальний опис пам'ятки, бібліографію досліджень та словопоказчик. Ця праця вченого високо цінується в сучасній палеославісти-

ці, у 1995 р. була відзначена медаллю Університету ім. П.Й. Шафарика (Словацька Республіка). Зусиллями В.В. Німчука побачили світ відомі українські історичні пам'ятки: «Лексис» Л. Зизанія, анонімна «Синоніма словенороська» (1964), словник П. Білецького-Носенка (1966), «Лексикон латинський» Є. Славинецького, «Лексикон славено-латинський» Є. Славинецького й А. Корецького-Сатановського (1973), «Буквар» Івана Федорова (1975), «Грамматика» М. Смотрицького (1979), «Грамматика словенська» Л. Зизанія (1980), «Слово о полку Ігоревім» (1985), «О осмихъ частехъ слова» (1988) та ін. В.В. Німчук ініціював підготовку до видання найвизначнішої української пам'ятки – «Пересопницького Євангелія» 1556–1561 років (2001), на якому присягають на вірність державі українські президенти.

Епохального для нашої держави 1991 року В.В. Німчук у складі відділу теорії та історії української мови перейшов до новоствореного Інституту української мови НАН України. «Саме відтоді й починає свій відлік на обширах вітчизняної мовознавчої науки «епоха Німчука» [Бобинець 2021, с. 478].

До проблем, пов'язаних з якими займався вчений, належить і найзлогободенніша тема сучасності в

Україні – проблема періодизації української мови, актуальність якої зростає, особливо зараз під час російсько-української війни, коли українська мова є символом нашої незалежності, нашої ідентичності. У цій темі «переплітаються суто мовознавчі проблеми з суспільними, пов'язаними з прагненням народу знати об'єктивну правду про себе і разом з цим утвердити свою самобутність та право на власну незалежну державу, довести світові (пра)давність українського етносу», зазначав В.В. Німчук, вважаючи періодизацію за напрямок дослідження генези та історії української мови [Німчук 1997, 1998].

Аналіз досліджень. Східнослов'янський глотогенез привертав увагу багатьох істориків, філологів. Цій проблемі присвячена значна наукова література¹. Питання діалектної диференціації стародавнього східного слов'янства розглядається в працях М. Максимовича, О. Шахматова, С. Смаль-Стоцького, Т. Лер-Сплавинського, М. Трубецького, А. Кримського, Є. Тимченка, К. Німчинова, Л. Булаховського, А. Москаленка, О. Горбача, Ю. Шевельова, Г. Півторака, В. Німчука та інших, у яких безпосередньо досліджується східнослов'янський глотогенез².

Спільне та відмінне у концепціях провідних науковців щодо періодизації української мови подають С. Хваткова, Г. Онуфрієнко у статті «Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX – XX століть (закінчення)» [Хваткова 2006], М.Л. Дружинець досліджує генезу української літературної мови у гіпотезах та концепціях Ю. Карпенка [Дружинець 2022].

Метою статті є аналіз поглядів В.В. Німчука щодо проблеми періодизації розвитку української мови як напрямку її глотогенезу та історії.

Методи та методика дослідження. У процесі дослідження нами залучені описовий, зіставний методи та метод портретування відомого вченого-лінгвіста.

Виклад основного матеріалу. Витоки проблеми періодизації розвитку української мови можна умовно поділити на 2 періоди: 1) від XIX століття до 90-х років XX ст.; 2) після проголошення Незалежності Української держави.

1. Від XIX століття до 90-х років XX ст. До кінця XX століття в радянському мовознав-

¹ Німчук В. В. Походження й розвиток мови української народності. Українська народність: нариси соціально-економічної і етнополітичної історії. К., 1990, с. 195, 521–522; Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови (історико-політичний нарис). К., 1988. С. 259–275; Півторак Г.П. Українці: звідки ми і наша мова. К., 1993. С. 181–198.

² З фахових праць: Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? Дві статті про постання української мови. К., 1994; Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. К., 1993; Півторак Г. Міфи й правда про трьох братів зі спільної колиски (про походження українців, росіян та білорусів). К., 1998; Німчук В. Аспекти дослідження проблеми етноглотогенезу українців. Пам'ятки писемності східнослов'янськими мовами XI—XVIII століть. К., 1995. С.69–83; Німчук В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. Мовознавство. 1997. № 6. С. 3–14; 1998. № 1. С. 3–12.

стві панівним був погляд про розвиток української мови не прямо з праслов'янської після розпаду відповідної єдності, а опосередковано через прасхіднослов'янський та давньоруський періоди в історії східних слов'ян.

Витоки цього погляду сягають історії великодержавної політики національно-колоніального гноблення в Російській імперії. Російські історики-шовіністи (М. Погодін та інші) твердили, що Київська Русь є прабатьківщиною лише великоросів. М. Погодін свою «теорію» виклав у праці «Записка про давню мову російську» (1856), у якій стверджував, що в стародавньому Києві й на Київщині за часів заснування руської державності та до татаро-монгольської навали жили росіяни та їхні предки. Українці, за його гіпотезою, прийшли сюди з Прикарпаття, вони формувалися і заселили спустошену татаро-монголами Київщину цюнайшвидше наприкінці XV століття. На цю «теорію» відгукнувся видатний український учений-правознавець, історик, фольклорист і мовознавець М.О. Максимович статтею «Філологічні листи», опублікованою 1856 р. у московському журналі «Російська бесіда», після чого між обома вченими розпочалася коректна дискусія на сторінках цього журналу. М. Максимович аргументовано спростував твердження М. Погодіна про прихід українців із-під Карпат на нібито російську Наддніпрянщину, довів автохтонність українського населення на цих землях і зазначив, що українська мова формувалася на Південній Русі в X–XI століттях.

У 1883 р. дискусія про автохтонність українців та української мови в Києві і на всій Наддніпрянщині спалахнула між російським ученим О. Соболевським та відомим українським філологом П. Житецьким. Соболевський виступив на засіданні Історичного товариства Нестора Літописця 20 листопада 1883 р. із доповіддю «Як розмовляли в Києві в XIV і XV століттях». Соболевський дійшов висновку про нібито належність київського говору не до української, а до російської мови, що підтверджувало гіпотезу Погодіна. Неслушність такого твердження П. Житецький аргументовано довів на цьому ж засіданні товариства, а на наступному виголосив доповідь «З приводу питання про те, як розмовляли в Києві в XIV і XV століттях», де переконливо доводив, що у старокиївських писемних пам'ятках спостерігається чимало мовних рис, характерних для галицької писемності, що в Давньому Києві і в Галичині «панував звуковий тип одного й того ж наріччя». П.Г. Житецького підтримали В.Б. Антонович, М.П. Дашкевич та інші вчені.

Окрім М. Погодіна, О. Соболевського, теорію російського шовінізму насаджували російські мовознавці П. Лавровський, Т. Флоринський, які стверджували, що самостійною є лише російська мова, а українська утворилася значно пізніше десь на Прикарпатті і є лише діалектом російської.

Ці думки ґрунтувалися на подібних висловлюваннях набагато раніше іншими російськими діячами. Українську мову назива діалектом російської ще М. Ломоносов та Катерина II.

Однак у XIX та на початку XX століть під тиском незаперечних фактів, висунутих українськими вченими М. Максимовичем, а пізніше П. Житецьким, А. Кримським, К. Михальчуком та іншими, ця лжетеорія спростовується. Правда, „завдяки» теоретичним працям пізніших російських істориків, мовознавців П. Фортунатова, Ф. Корша, О. Шахматова та цілого ряду вчених уже радянської доби народжується нова теорія – теорія „спільної колиски трьох братніх народів» і їх спільної праруської мови. За цією теорією українській мові „дозволили» народитися аж у XIV ст., саме тоді, коли нібито розпалася праруська чи давньоруська мовна єдність. Правда, акад. О. Шахматов, категорично відстоюючи праруську мову, з якої нібито витворилися російська, українська та білоруська мови, все-таки допускав можливість виводити історію української мови далеко за межі XII століття вглиб.

Таким чином, радянська методологія «сповила» український народ разом зі „старшим» російським братом в одній спільній колісці, чим заколисувалася та присиплялася національна свідомість українців. Хто не дотримувався цієї генеральної методологічної лінії чи намагався показати самотність українського народу і його мови, проголошувалися „буржуазними націоналістами», піддавалися політичним гонінням та цькуванню. «Ідеологія російського шовінізму була панівною протягом усіх століть московського панування в Україні, вона, на жаль, як бачимо, і тепер активно нав'язується українцям» [Лесюк М. <http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/lesjuk.htm>].

На початку XX століття з'являється низка праць провідних українських мовознавців К. Німчинова, О. Колесси, І. Свенціцького, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, які не приймали цю ідеологію і робили спробу обґрунтувати постання української мови з праслов'янської.

2. *Проблема періодизації української мови після проголошення Незалежності України* (1991) постає з новою силою. До неї долучилися Ю. Карпенко (1993) О. Горбач (1993), Ю. Шевельов (1994), Й. Дзендзелівський (1995).

Й.О. Дзендзелівський, зокрема, був ознайомлений з низкою праць провідних українських мовознавців К. Німчинова, О. Колесси, І. Свенціцького, С. Смаль-Стоцького, Є. Тимченка, а пізніше з працею Ю. Шевельова «Чому общерусский язык, а не віборуська мова?» (1994). У вченого сформувалися свої міркування про праслов'янське походження не тільки закарпатського діалекту, але й української мови. а ще більше він у цьому впевнився, коли почав працювати в постійній комісії, а згодом і в редколегії Загальнослов'янського лінгвістичного атласу.

Як ми зазначали [Юсип-Якимович 2021, с. 273], свої міркування про праслов'янське походження не тільки закарпатського діалекту, але й української мови Й.О. Дзендзелівський звіряє Ю.В. Шевельову: «А думав тоді я, власне, так: якщо закарпатські говори українські і якщо вони так довго і природною перепону, і політично

були ізольовані від основного українського материка, то це мало б означати, що „гени“ українських явищ на Закарпаття принесені ще до 10-го ст. Отже, укр[аїнська] мова почала формуватися не з 13 чи 14-го століття, як офіційно проголошувался згори, а задовго до цього; отже, «спільна колиска» – то політична фікція».

Й.О. Дзендзелівський у листі просить Ю.В. Шевельова висловити свої міркування з цього питання, оскільки про генезу закарпатського діалекту має намір підготувати доповідь на Третій Міжнародний конгрес українців.

У листі - відповіді Ю.В. Шевельов висловлює свою думку: «... закарпатські говірки доводять недвозначно, що формування української мови сталося в передісторичні часи, це для мене річ недискусійна. Я показав це на фонетичних змінах [пізніше Шевельов 2002³], а Ви на лексичному складі. Уже одного ряду таких доказів досить для того, щоб довести цей факт. А вже коли збігаються дві такі аналізи, роблені абсолютно незалежно одна від одної, то й найскептичніший Хома Невірний не може сумніватися. Бог ніби спеціально створив закарпатські говірки, щоб довести цю тезу» [Юсип-Якимович 2021, с. 273]. Результатом напрацювань професора стала доповідь на Третньому Міжнародному конгресі українців 26 – 29 серпня 1996 «Закарпатські говори та питання генези української мови», у якій Й.О. Дзендзелівський відкрито викладає свої погляди, сформовані часом під впливом праць С. Смаль-Стоцького, О. Колесси, Є. Тимченка, Ю. Шевельова та ряду інших, що закарпатський український діалект почав формуватися ще задовго до IX–X ст., з пізньопраслов'янських часів, а отже, і українська мова постала безпосередньо з праслов'янської в результаті все більшої та глибшої її діалектної диференціації, чим учений спростовує версію так званої спільної колиски трьох братніх народів [Дзендзелівський 1996, с. 165].

Академік В.В. Німчук не залишився осторонь проблеми періодизації української мови. У вступі до статті «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови» В.В. Німчук зазначав: «Бажання розв'язувати лінгвістичні проблеми на науковій основі та сумління науковця тримають дослідників у полі безстороннього розгляду мовних фактів, аналізу чужих поглядів і в результаті ведуть до об'єктивних висновків» [Німчук 1997, с. 3].

На такому підході вченого до аналізу наголошує В. Мойсієнко: «Будь-яку мовознавчу проблему В. Німчук вивчає, тривалий час осмислює перед тим, як запропонувати її розв'язок. Не дивно, що в його публікаціях (чи то стаття, чи монографія) спочатку подано історію питання, причому нерідко *ab ovo*» [Мойсієнко 2013, с. 170].

У статті «Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови» мовоз-

³ У цій монографії, яка вийшла у 2002, учений на широкому історичному, діалектному, міжмовному й текстуальному ґрунті простежує розвиток фонологічної системи української мови від праслов'янської мови до сьогодні. Справжня „жива» українська мова постала з праслов'янської, формуючись від 6 до 16 ст.

навець піддає ґрунтовному, вичерпному критичному аналізу гіпотези попередників. Зокрема, аналізує погляди Шахматова, чия періодизація була канонізованою у радянські часи.

В.В. Німчук зазначав: «На хвилі боротьби за визнання української мови як окремої слов'янської, за право на вільний розвиток її писемно-літературної норми вже на початку ХХ ст. з'явилися наукові спроби обґрунтувати постання нашої мови безпосередньо на праслов'янському ґрунті. Щоправда, й перші проповідники погляду на розвиток української мови безпосередньо з праслов'янської без проміжних спільнослов'янського та київськоруського етапів, зокрема С. Смаль-Стоцький, Г. Тимченко, бездоганних доказів на його підтвердження не запропонували» [Німчук 1997, с. 7]. Піддає аналізу погляди на проблему С. Смаль-Стоцького, Г. Тимченка, К. Німчинова.

Хибним у поглядах дослідників В.В. Німчук вважає те, «що відсутність чіткої загальної теорії глотогенезу призводить до того, що дослідники у постанні української мови, як правило, сплутують два аспекти проблеми:

1. Виникнення й розвиток певної лінгвосистеми (чи системи, що мають різне територіальне поширення).

2. Історію цієї системи як найважливішого елементу автоідентифікації (самоідентифікації) й алоідентифікації (чужої ідентифікації) певного етносу» [Німчук 1997, с. 4]. В.В. Німчук наголошує при цьому на зв'язку мовної свідомості з етнічною: «Мовна свідомість моделює етнічну й навпаки – етнічне самоусвідомлення зумовлює самоусвідомлення своєї мови як окремої. Тому можна твердити, що конкретна етнічна мова, мова певного народу має вік, як і його етнічна самосвідомість. Необхідно звернути увагу на те, що етнічна свідомість не наявності в її носіїв ідентифікації себе як специфічної частини народу і навіть як меншої оригінальної складової частки. Наприклад, тепер у складі української нації існують так звані етнічні групи, які вирізняють себе за особливостями мови, побуту та ін. і яких за цими ознаками вирізняють сусідні українці (пор. лемки, бойки, гуцули, поліщуки і т.д.). Аналогічні групи були й у сиву давнину. В складі якогось етносу подібні соціуми могли ставати протоетносами, а їхні діалекти протомовами. Вони за відповідних умов переростали в нові окремі етноси зі своїми мовами. Наголошуємо, що носіїв різних діалектних систем і в старожитню добу об'єднувала і нині об'єднує в етнос свідомість генетичної спорідненості» [Німчук 1996, с. 3].

До могутніх чинників, що сприяють виробленню єдиної етнічної свідомості, належить одна (спільна) літературно-писемна мова, одна (спільна) релігія з її священною мовою, одна держава. Постулюємо, що в минулому формувалися й існували етнічні народності й політичні народності (як нині нації), хоч останні були не завжди стійкі [Німчук 1997, с. 6].

Окремо аналізує вчений погляди Ю. Шевельова:

Тезу про відсутність періоду прасхіднослов'янської лінгвоєдності лише недавно на конкретному матеріалі по-справжньому спробував обґрунтувати акад. Ю. Шевельов. Він вважає, що на східнослов'янському обширі «мовні та історичні факти дозволяють говорити про п'ять... мовно-територіальних одиниць-регіонів» у сиву давнину: 1. Новгородсько-Тверський, 2. Полоцько-Смоленський, 3. Муромо-Рязанський, 4. Києво-Поліський, 5. Галицько-Подільський. На основі останніх двох сформувався українська мова».

Академік Ю. Шевельов прагне обґрунтувати хронологію головних етапів у формуванні української мови. В.В. Німчук наводить цю хронологію:

«1. VI—VII ст. Найголовніші процеси відходу від праслов'янської спадщини. Початок творення Києво-Поліського і Галицько-Подільського говіркових регіонів.

2. Можливо (тентативно) взаємодія ГП (Галицько-Подільських) і південних КП (Києво-Поліських) рис на території Південної Волині.

3. Політична і мовна експансія Києва на захід і північ.

4. До середини XIII ст. — втрата степу (печеніги, половці, татарські навали), пізніше агресія Криму і спустошення південно-східно- і центральноруських земель.

5. Реконкіста, вимішування говірок на південь і схід від Києва, створення на козацьких землях синтетичних південно-східних говірок і тим самим осередку української мови в сучасному розумінні слова» [Німчук 1997, с. 8].

Принаймні вісім рис нашої мови, на думку Ю. Шевельова, постали в до- і ранньоісторичні періоди. В.В. Німчук аналізує наскільки переконливі наведені ці вісім рис, наводить свої аргументи, підкріплює їх конкретними прикладами з писемних пам'яток та говорів української мови [Німчук 1997, с. 8–13].

В.В. Німчук у статті констатує, що в наукових колах, особливо академічних – київських та львівських – у повоєнні роки культивувалася така періодизація й відповідна термінологія: 1) спільнослов'янський, або давньосхіднослов'янський період (VII–X ст.);

2) давньоруський період (XI–XIII ст.);

3) староруський період (XIV–XVIII ст.);

4) новоукраїнський період (XIX–XX ст.).

Це був узус, за яким пильно стежила цензура й самоцензура. Але як схема така періодизація не знайшла місця навіть у вступі до академічної «Історії української мови: Фонетика» (К., 1979) [Німчук 1997, с. 10].

В.В. Німчук поділяє точку зору Ю. Шевельова, який в історії української мови на основі монографічного дослідження історії фонологічної системи української мови чітко виокремив 4 періоди:

I. Протоукраїнський (до середини XI ст.).

II. Староруський (від середини XI ст. до XIV ст.).

III. Середньоруський:
а) ранній середньоруський (від XV ст. до середини XVI ст.);

б) середньоукраїнський (від середини XVI ст. до раннього XVIII ст.),

в) пізній середньоукраїнський (від решти XVIII ст.).

IV. Сучасний (від самого кінця XVIII ст.) [Німчук 1998, с. 10].

Окрім інших, В.В. Німчук в аналізованій статті наводить також періодизацію О. Горбача, який вважав засадничими при періодизації історії української літературної мови: а) внутрішній розвиток мови – її граматики, словотвору й лексики в її діалектах; б) культурно-політичні процеси й події (християнізацію, реформацію, класицизм, романтизм, реалізм, модернізм); в) взаємовідношення літературно-мовних варіантів української мовної території; г) співіснування та взаємодію національного варіанта літературної мови з іншомовними: “диглосію” тощо [Горбач 1993, с. 3]. У періодизації О. Горбача два етапи (А та Б):

А. Етапи виникнення української мови серед інших слов'янських:

1) праїндоевропейська доба (2000 р. до н. е.);
2) балтослов'янська доба (1500–1300 р. до н. е.);

3) праслов'янська доба (1300 р. до н. е. – 500–800 н. е.):

а) старший період порівняно небагатьох змін (до 200–300 н. е.);

б) молодший період більших змін (200/300–800 н. е.) [палаталізацій, вокалізму];

4) протосхіднослов'янська доба (500–800 – 900–1000 н. е.)

[деназалізація носових голосних, повноголосся].

Б. Виникнення української мови в її двох діалектах – південно-західному і північно-східному – з їхніми системами (XI–XIII–XV ст.)

[після занепаду *ъ, ь*: дифтонгізація – на північно-східному, звуження – на південно-західному **o, *e* в нових закритих складах; вплив наголосу на вимову голосних; зміни в системі приголосних та ін.] [Німчук 1998, с.10].

В.В. Німчук наводить періодизацію історії української мови Ю.О. Карпенка за розвитком основних фонологічних змін, опубліковану в журналі «Мовознавство» (1993):

1. Праслов'янська мова (кінець II тис. до н. е.)

[закон наростання звучності, зокрема поява носових голосних, складотворчих *p, l*; перехідні палаталізації задньозвукосних].

2. Спільна мова східних і південних слов'ян (II ст. до н.е. – IV ст. н. е.) [перехід *kw, gw > cw, zw*; спрощення *tl, dl > l*; перехід *tj, dj > tš, dž*].

3. Спільнослов'янська мова (IV–X ст.) (антська мова (IV–VII ст.), давньоруська (VIII–X ст.) [повноголосся, перехід початкового *je > o*, деназалізація носових голосних].

4. Давньоукраїнська мова (XI–XIV ст.)

– [занепад *ъ, ь* та його наслідки; *e > o* після шиплячих, злиття *и* та *ы*; *ѣ > і*].

5. Староукраїнська мова (XV–XVIII ст.)

[завершення в більшості говорів переходу *o*,

e > і в нових закритих складах, опозиції глухих – дзвінких, твердих – м'яких приголосних як головних прикмет фонологічної системи української мови].

6. Нова українська мова (XIX – XX ст.) [зміни орфоепічного рівня, взаємодія орфоєпії та орфографії] [Німчук 1998, с. 11].

В.В.Німчук доходить висновку, що з наведеного ним стислого перегляду (не всіх) періодизацій, запропонованих істориками мови, випливає, що в лінгвістиці абсолютно переважають думки вчених про те, що:

1) історію української мови треба починати з праслов'янської доби;

2) спільнослов'янський етап в історії української мови існував;

3) окремою є доба XI–XIII (XIV ст.);

4) окремою є доба XIV; (XV) – XVIII ст.

5) новоукраїнська доба настала в кінці XVIII або на початку XIX ст.;

6) поодиноким є виділення індоєвропейського та балтослов'янського етапів (не запропоновано тільки ностратичного!).

Проте третій період інтерпретується і звідси називається по-різному. Неоднаково іменуються період четвертий [Німчук 1998, с. 11].

В.В. Німчук солідаризується з Ю. Шевельовим у тому, що історію власне української мови потрібно починати з часу постановки таких її рис, які не характеризують жодну з найближче споріднених із нею – білоруську та російську мови ні більшості їхніх говорів – предків, однак доцільно брати до уваги період 1 і обов'язково 2 [Німчук 1998, с. 11].

На переконання вченого, такими звуковими явищами є:

1) перехід *e > o* після історично м'яких приголосних та *j, незалежно від наголосу і збереження *e* під наголосом після інших приголосних (*жона* і т.д.) – засвідчується з XI ст.;

2) нові звуки на місці *o, e* саме в новозакритих складах (*столь* – *стол, стоул, стул, стул, стил*) – початок процесу відбивається в текстах XII–XIII ст.;

3) тверді приголосні перед *e, и* (*небо, день, синій*) – з XIII ст.;

4) передньо-середня фонема *и*;

5) злиття в одній фонемі давніх *ы* та *и* (пор. іменник *моло*, прислівник *моло* – іменник *мало*, прислівник *мало*) – початок засвідчується з другої половини XI ст.;

6) перехід *ѣ* в *і* (*сѣно* – *с'іно*) – задокументується безсумнівно з XIII ст. Зазначені зміни охоплюють або всю, або абсолютну більшість території поширення української мови.

За сукупністю цих основних характеристик В.В. Німчук вважає, що говори, які нині творять українську мову, ніколи не входили в діалектні масиви інших східнослов'янських мов [Німчук 1998, с. 11].

Мовознавець пропонує для дискусії таку періодизацію історії української мови як лінгвальної системи (системи систем):

I. Праслов'янська мова з протосхіднослов'янськими діалектами в її складі (до VI – VII ст.).

II. Прасхіднослов'янська мовна єдність із про-
тоукраїнськими діалектами (VI/УШ–X ст.).

III. Давньоруськоукраїнська мова (XI– XIII
ст.).

IV. Середньоукраїнська, або середньоукраїно-
русська мова (XIV/XV – кінець XVII ст.):

а) рання середньоукраїнська мова (XIV/XV –
перша половина XVI ст.);

б) пізня середньоукраїнська мова (друга поло-
вина XVI – кінець XVII ст.).

V. Новоукраїнська мова (від кінця XVII ст.)
[Німчук 1998, с. 11–12].

В.В. Німчук завершує свою студію запрошен-
ням до відкритої дискусії: «Староукраїнська мова
наступних віків була прямим та органічним розвит-
ком тієї писемно-літературної мови, що була випле-
кана в добу Київської Русі на півдні держави, коли
вона (літературна мова) переживала перший етап
своєї історії. Закликаємо читачів до подальшої дис-
кусії з проблеми українського глотогенезу» [Німчук
1998, с. 12].

Висновки. Отже, В.В. Німчук своїм дослідже-
нням довів, що при періодизації української мови
найважливішою є концепція глотогенезу. Етнічна
мова формує етнічну свідомість, а етнічна свідо-
мість зумовлює усвідомлення конкретних терито-
ріальних мовних утворень як однієї мови. Оригі-
нальна структура й етнічна свідомість, пов'язана з
нею, роблять будь-яке лінгвальне утворення окре-
мою мовою, а етнічне утворення – окремим наро-
дом. Мова – найголовніша з визначальних прикмет
етнічної спільності, тому з'ясувати походження
конкретного народу неможливо без дослідження
історії його мови. У процесі студій учений виокре-
мив риси, притаманні тільки українській мові: у
слов'янському, в тому числі східнослов'янському,
контексті українцям притаманна передньо-серед-
ня фонема *и* та, як закон, інші звуки — *і, у, ґ*, диф-
тонги на місці етимологічних *о, е* в новозакритих

складах; у східнослов'янському контексті й у колі
всіх слов'янських мов українська мова в абсолют-
ній більшості її говорів характеризується найпо-
слідовніше проведеною твердістю приголосних
перед *е* та *и* – зазначені та інші риси роблять укра-
їнську мову неповторною в слов'янському світі
[Німчук 1998, с. 3].

Погляди про можливість розвитку української
мови прямо з праслов'янської в Радянському Союзі
голосливо, без аналізу, були анафемізовані, публіч-
не визнання й поширення заборонене, а вчених, які
поділяли ці погляди, називали „буржуазними наці-
оналістами“.

Першими проповідниками погляду на роз-
виток української мови безпосередньо з прасло-
в'янської були С. Смаль-Стоцький і Є. Тимчен-
ко. Історик мови К. Німчинов визнавав коротко-
часний період існування групи діалектів у складі
пізньої праслов'янської мови, які слід визнати
східнослов'янською прамовою (до V–VI ст.). Дум-
ку про відсутність прасхіднослов'янської мовної
єдності на конкретному матеріалі прагне обгрунту-
вати Ю. Шевельов.

«Непересічний дослідницький талант, по-
множений на невтомну жагу творчості» [Бобинець
2021, с. 478] дозволив В.В. Німчуку проаналізува-
ти більшість існуючих періодизацій та для диску-
сії запропонувати свою та запросити філологічну
спільноту до наступних відкритих дискусій, най-
гостріші з яких зараз точаться навколо того, чи
східнослов'янський мовний масив X–XIII ст. був
діалектним розмаїттям однієї мови – давньоруської,
чи тут існували вже три мови – українська, біло-
русська та російська. Перспективу розв'язання цієї
проблеми мовознавець передбачає лише тоді, коли
буде остаточно з'ясовано, чи була в східних слов'ян
X–XIII ст. свідомість єдиного етносу, чи такої не
було [Німчук 1998, с. 4–6].

Література

1. Бобинець С.С. Живий у добродіяннях своїх. Рецензія на книгу: Професор Василь Німчук у спо-
гадах сучасників: науково-популярне видання. Ужгород: Карпати, 2018. 208 с., іл.+DVD-диск. *Науковий
вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2020. Випуск 2 (44). С.474–480.
2. Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку. Машинопис
резюме доповіді на II Конгресі МАУ. Львів, 1993.
3. Дзєндзелівський Й.О. Закарпатські говори та питання генези української мови. *Третій Міжнарод-
ний конгрес українців 26–29 серпня 1996. Мовознавство*, Харків, 1996. С.160–165.
4. Дружинець М.Л. Генеза української літературної мови у гіпотезах та концепціях Ю. Карпенка. *За-
писки з українського мовознавства. Збірник наукових праць*. Випуск 29. Одеса, 2022. С. 24–36.
5. Карпенко Ю.О. Українська гіпотеза. *Мовознавство*. 1993. № 5. С. 3– 8.
6. Лєсюк М. Різноманітність історії української мови. URL: [http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/
lesjuk.htm](http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/lesjuk.htm)
7. Мойсієнко В. В.В. Німчук у лінгвоукраїністиці (До 80–річчя з дня народження Василя Васильовича
Німчука). *Українська мова*. 2013. № 3. С.165–173.
8. Німчинов К. Український язык у минулому й тепер. Підручна книга для усвідомлення фактів укра-
їнського языка. Харків, 1925. С. 31–32.
9. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознав-
ство*, 1997. № 6. С. 3–14.
10. Німчук В.В. Періодизація як напрямок дослідження генези та історії української мови. *Мовознав-
ство*. 1998. № 1. С. 3 –12.

11. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Академія наук України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1993. 199 с.
12. Смал-Стоцький С. Розвиток поглядів про сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. *Записки наукового товариства ім. Т.Г. Шевченка. Праці філологічної секції*. 1925. Т. 141–143. С. 1–42.
13. Тимченко Є. Слов'янська єдність і становище української мови в слов'янській родині. *Україна*. 1924. № 3. С. 3–9.
14. Хваткова С., Онуфрієнко Г. Генеза української мови у гіпотезах та концепціях мовознавців XIX–XX століть (закінчення). *Персонал*. 2006. № 12. С. 36–42.
15. Христенко В.Ф. Критерії періодизації історії української літературної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство). *Збірник наукових праць*. Відп. ред. Л.І. Мацько. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 2. С. 169–174.
16. Шевельов Ю.О. Чому общерусский язык, а не виборуська мова?: з проблем східнослов'янської плотогонії: дві статті про постання української мови. Київ: Вид. дім «КМ Academia», 1994. 33с.
17. Шевельов Ю.О. Історична фонологія української мови. Харків, 2002.
18. Юсип-Якимович Ю.В. Внесок професора Й.О. Дзєндзелівського до вивчення генези закарпатського діалекту. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Випуск 2 (46). 2021. С. 271–279.
19. Smal-Stocky S., Gartner T. *Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache*. Wien, 1913. S. 471, 481–495.

References

1. Bobynets S.S. (2020) Zhyvyi u dobrodiianniakh svoikh. Retsenziia na knyhu Profesor Vasyl Nimchuk u spohadakh suchasnykiv [Alive in his good deeds. Book review Professor Vasyl Nimchuk in the memories of contemporaries]: naukovopopuliarne vydannia. Uzhhorod: Karpaty, 2018. 208 s., il.+DVD–dysk. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (44). S.474–480 [in Ukrainian].
2. Horbach O. (1993) *Zasady periodyzatsii istorii ukrainskoi literaturnoi movy i etapy yii rozvytku*. Mashynopys reziume dopovidi na II Konhresi MAU. [The principles of periodization of the history of the Ukrainian language and the stages of its development]. Lviv. 8 s. [in Ukrainian].
3. Dzendzelivskiy Yo.O. (1996) *Zakarpatski hovory ta pytannia henezы ukrainskoi movy* [Transcarpathian dialects and questions of the genesis of the Ukrainian language]. Tretii Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv 26–29 serpnia. *Movoznavstvo*. Kharkiv. S. 160–165 [in Ukrainian].
4. Druzhynets M.L. (2022) Heneza ukrainskoi literaturnoi movy u hipotezakh ta kontseptsiiakh Yu. Karpenka [The genesis of the Ukrainian literary language in the hypotheses and concepts of Yu. Karpenko] *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva. Zbirnyk naukovykh prats. Vypusk 29*. Odesa. S. 24–36 [in Ukrainian].
5. Karpenko Yu.O. (1993) *Ukrainska hipoteza* [Ukrainian hypothesis]. *Movoznavstvo*. № 5. S. 3–8 [in Ukrainian].
6. Lesiuk M. (2023) *Riznotraktuvannia istorii ukrainskoi movy* [Different interpretations of the history of the Ukrainian language]. URL: <http://thule.primordial.org.ua/mesogaia/lesjuk.htm> [in Ukrainian].
7. Moisiienko V. (2013) *V.V. Nimchuk u linhvoukrainistytsi (Do 80–richchia z dnia narodzhennia Vasyliya Vasylovycha Nimchuka)* [Nimchuk in linguo-Ukrainian studies (To the 80th anniversary of the birth of Vasyl Vasyliovych Nimchuk)]. *Ukrainska mova*. № 3. S. 165–173 [in Ukrainian].
8. Nimchynov K. (1925) *Ukrainskyi yazyk u mynulomu y teper*. Pidruchna knyha dlia usvidomlennia faktiv ukrainskoho yazyka [The Ukrainian language in the past and now. Handy book for understanding the facts of the Ukrainian language]. Kharkiv. S. 31–32 [in Ukrainian].
9. Nimchuk V.V. (1997) *Periodyzatsiia ta napriamok doslidzhennia henezysu ta istorii ukrainskoi movy* [Periodization and direction of research of the genesis and history of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*. № 6. S. 3–14 [in Ukrainian].
10. Nimchuk V.V. (1998) *Periodyzatsiia ta napriamok doslidzhennia henezysu ta istorii ukrainskoi movy* [Periodization and direction of research of the genesis and history of the Ukrainian language]. *Movoznavstvo*. № 1. S. 3–12 [in Ukrainian].
11. Pivtorak H. (1993) *Ukrainci: zvidky my i nasha mova* [Ukrainians: where we come from and our language]. Akademiia nauk Ukrainy, Instytut movoznavstva im. O.O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 199 s. [in Ukrainian].
12. Smal-Stotskyi S. (1925) *Rozvytok pohliadiv pro simiu slovianskykh mov i yikh vzaiemne sporidnennia*. [Development of views on the family of Slavic languages and their mutual kinship]. *Zapysky naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka. Pratsi filolohichnoi sekti*. T. 141–143. S. 1–42 [in Ukrainian].
13. Tymchenko Ye. (1924) *Slovianska yednist i stanovyshche ukrainskoi movy v slovianskii rodyni* [Slavic unity and the position of the Ukrainian language in the Slavic family]. *Україна*. № 3. S. 3–9 [in Ukrainian].
14. Khvatkova S., Onufriienko H. (2006) *Geneza ukrainskoi movy u hipotezakh ta kontseptsiiakh movoznavtsiv XIX – XX stolit (zakinchennia)* [Genesis of the Ukrainian language in the hypotheses and concepts of linguists of the 19th and 20th centuries (ending)]. *Personal*. № 12. S. 36–42 [in Ukrainian].

15. Khrystenok V.F. (2009) Kryterii periodyzatsii istorii ukrainskoi literaturnoi movy [Criteria for periodization of the history of the Ukrainian literary language]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo): Zbirnyk naukovykh prats*. Vidp. red. L. I. Matsko. Kyiv. Vyp. 2. S. 169–174 [in Ukrainian].

16. Sheveliov Yu.O. (1994) Chomu obshcherusskyi yazyk, a ne vibchoruska mova?: z problem skhidnoslovianskoi hlotohonii: dvi statti pro postannia ukrainskoi movy [Why the common Russian language and not the Vibchorus language?: on the problems of Eastern Slavic glottogony: two articles on the emergence of the Ukrainian language]. Kyiv: Vyd. dim «KM Academia». 33 s. [in Ukrainian].

17. Sheveliov Yu.O. (2002) Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv [in Ukrainian].

18. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2021) Vnesok profesora Yo.O. Dzendzelivskoho do vvychnennia henezy zakarpatskoho dialektu [Professor Yo.O. Dzendzelivskyi's contribution to the study of the genesis of the Transcarpathian dialect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 2 (46). S. 271–279 [in Ukrainian].

19. Smal-Stockyj S., Gartner T. (1913) Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache. Wien. S. 471, 481–495 [in Deutsch].

THE LANGUAGE OF THE UKRAINIAN STATE: V.V. NIMCHUK'S APPROACH TO THE PROBLEM OF PERIODIZATION IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AS A DIRECTION OF RESEARCH INTO ITS GENESIS AND HISTORY

Abstract. This article presents an overview of V.V. Nimchuk's wide-ranging philological interests, including paleo-slavistics, the history of the Ukrainian language, Slavic onomastics, glottogenesis, the history of Ukrainian linguistics, issues of Ukrainian orthography, Ukrainian source studies, and archaeography. The scholar's scientific contributions encompass over 500 works. Among the problems addressed by Nimchuk, one of the most challenging contemporary issues in Ukraine pertains to the periodization of the Ukrainian language. Its significance has grown, particularly in the context of the ongoing Russian-Ukrainian conflict, where the Ukrainian language stands as a symbol of independence and identity. This issue intertwines linguistic themes with societal ones, linked to the people's desire to understand their objective truth, asserting their distinctiveness, their right to an independent state, and substantiating the ancient history of the Ukrainian ethnos on a global stage.

The article provides an overview of the origins of the problem of periodization in the development of the Ukrainian language, tentatively divided into two periods: 1) from the 19th century to the 1990s; 2) after the proclamation of Ukrainian independence. Nimchuk's views are presented predominantly within the second period, as the issue of periodization gained renewed significance after Ukraine's Independence in 1991. Other scholars, such as Yu. Karpenko (1993), O. Horbach (1993), Yu. Sheveliov (1994), and Yo. Dzendzelivskyi (1995), also joined the discussion. Academician V.V. Nimchuk actively participated as well. He considered periodization as a direction for researching the genesis and history of the Ukrainian language.

In the article „Periodization as a Direction for Researching the Genesis and History of the Ukrainian Language,“ the linguist subjects his predecessors' hypotheses to a comprehensive and critical analysis. He reinforces his arguments with specific examples from written sources and Ukrainian speech patterns, and presents periodizations proposed by other linguists (Yu. Karpenko, O. Horbach, Yu. Sheveliov). V. Nimchuk proposes his own periodization of the history of the Ukrainian language as a linguistic system, inviting an open discussion.

Keywords: V. Nimchuk, periodization of the Ukrainian language, linguistic history, glottogenetic concept, ethnic consciousness, ethnic language, analysis, open discussion.

© Юсип-Якимович Ю., 2023 р.; © Тимко-Дітко О., 2023 р.

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Yusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of Slovak Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; julia.jusyp@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Оксана Тимко-Дітко – PhD, професор Загребського університету, філософський факультет, східнослов'янське відділення, кафедра української мови і літератури, Загреб, Хорватія; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>

Oksana Tymko-Ditko – PhD, Professor, University of Zagreb, Faculty of Philosophy, Eastern Slavic Department, Department of Ukrainian Language and Literature, Zagreb, Croatia; okditko@ffzg.hr; <https://orcid.org/0000-0003-3815-8893>